

بررسی نقش فعالیتهای اقتصادی در توزیع جمعیت بین شهر و روستا در ایران

مجید ولی شریعت پناهی

استادیار گروه جغرافیا دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهر ری (مسئول مکاتبات)

Panahi@iausr.ac.ir Email : M. Shareeat

تاریخ دریافت: ۱۳۸۹/۱۲/۹

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۰/۱/۲۰

چکیده:

شناخت چگونگی توزیع جمعیت و پراکندگی جغرافیایی آن بخصوص بین شهر و روستا، و نیز عواملی که بر این توزیع موثرند لازمه برنامه ریزی فضایی در کشور است. در بین عوامل متعددی که بر پراکندگی جمعیت تأثیر می گذارند، فعالیتهای اقتصادی که به سه بخش عمده، کشاورزی، صنعت و خدمات تقسیم می گردند، از جمله این عوامل محسوب می شوند. نتایج حاصل از این تحقیق حکایت از آن دارد، که فعالیتهای صنعتی و خدماتی با توجه به ایجاد فرصتهای شغلی در شهرها به انتقال تمرکز جمعیت در نقاط شهری، و فعالیتهای کشاورزی به تثبیت جمعیت در نواحی روستایی کمک کرده اند، و تفاوت استانها از نظر میزان شهرنشینی و روستا نشینی تا حدودی ناشی از تفاوت آنها از نظر میزان اشتغال در هر یک از فعالیتهای اقتصادی است. همچنین تغییر میزان شهرنشینی طی سالهای ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵ تابعی از تغییر میزان اشتغال در صنعت و خدمات بوده و تغییر میزان روستا نشینی نیز با تغییر میزان اشتغال در فعالیتهای کشاورزی رابطه دارد.

واژه های کلیدی: جمعیت، توزیع جمعیت، شهر، روستا، فعالیتهای اقتصادی.

مقدمه

توزیع جمعیت بین شهر و روستا در هر کشور تابع عوامل طبیعی و انسانی بسیاری است. عواملی چون وجود آب های سطحی و زیرزمینی، شیب ملایم زمین، خاک حاصلخیز و وسعت اراضی کشاورزی و آب و هوای مناسب از قدیم الایام موجب ظهور روستا شده و با ممکن ساختن فعالیتهای کشاورزی جمعیت را در روستاها حفظ نموده است. اما، بتدریج ایجاد فعالیتهای صنعتی و خدماتی، و فرصتهای شغلی ناشی از آن، همراه با درآمد مطمئن تر، جمعیت روستایی را از نقاط روستایی به سوی شهرها کشانده، و موجب افزایش میزان شهرنشینی و کاهش میزان روستا نشینی، و نیز تفاوت نواحی مختلف کشور از این لحاظ گردیده است.

اگرچه عوامل بسیاری در توزیع جمعیت بین شهر و روستا دخالت دارند، ولی در پژوهش حاضر نقشی که انواع فعالیت های اقتصادی در توزیع جمعیت دارند مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار می گیرد.

بیان مسئله

بنا به تعریف، تجمعی از افراد انسانی که در یک مکان جغرافیایی (آبادی، روستا، دهستان، بخش، شهرستان، استان یا کشور و نیز قاره ها و حتی جهان) به طور مستمر به شکل خانوار و خانواده زندگی می کنند جمعیت^۱ نام دارد (جهانفر، ۱۳۸۹، ص ۱).

جمعیت بر اثر عوامل جغرافیایی در مقیاس سیاره ای و محلی ناهماهنگ توزیع یافته است. این توزیع به هر شکلی باشد، عوامل تاریخی می تواند در مقیاس وسیع ناحیه ای و محلی آن را تغییر بدهد. بنابراین، در بررسی تباین توزیع جمعیت در مقیاس ناحیه ای و محلی، علاوه بر تأثیر عوامل طبیعی، باید داده های اقتصادی و بالمآل تکنیکی را نیز در نظر گرفت، و دانست که در چه شرایط تاریخی کشوری اقتصاد سنتی خود را پشت سر گذاشته و به مرحله نوینی از توسعه اقتصادی خود رسیده است، توسعه ای که بی چون و چرا در تراکم جمعیت نیز کم تأثیر نمی باشد، و در همین راستا است که جمعیت پذیری نواحی و قلمروهای جغرافیایی بر مبنای اقتصادی ناظر بر جمعیت ها ضرورت پیدا می کند (فرید، ۱۳۷۹، ص ۲۸۳).

در بین عوامل اقتصادی، نوع فعالیتهای اقتصادی که به سه بخش عمده کشاورزی صنعتی و خدماتی تقسیم می گردند، بیشترین تأثیر را بر توزیع جمعیت و تغییر الگوی آن بین شهر و روستا دارد و بر اثر همین عوامل، در استانهایی که سهم صنعت و خدمات در اشتغال بیشتر است میزان شهرنشینی نیز بالاتر است و بالعکس در استانهایی که میزان روستانشینی بیشتر است، سهم فعالیتهای کشاورزی نیز در اشتغال بیشتر می باشد.

ضرورت و اهمیت تحقیق

شناخت چگونگی توزیع جمعیت مخصوصاً بین شهر و روستا و عواملی که بر آن تأثیر می گذارند، در برنامه ریزی فضایی و تهیه طرح آمایش سرزمین و نیز توزیع امکانات بین نواحی مختلف جغرافیایی ضروری به نظر می رسد.

هدف تحقیق

تجزیه و تحلیل نقشی که فعالیتهای عمده اقتصادی اعم از کشاورزی، صنعت و خدمات در توزیع جمعیت بین سکونتگاههای شهری و روستایی و تغییر الگوی آن ایفا می کنند، به منظور بهره گیری از نتایج تحقیق در برنامه ریزی فضایی کشور هدف اصلی و مهم تحقیق است.

به منظور رسیدن به هدف فوق، اهداف ویژه زیر مطرح می گردند:

۱- بررسی میزان تأثیر هر یک از سه فعالیت عمده اقتصادی (کشاورزی، صنعت، خدمات) در توزیع جمعیت بین شهر و روستا.

۲- بررسی و تعیین نقش هر یک از فعالیتهای اقتصادی در تفاوت استانهای کشور از لحاظ میزان شهرنشینی و روستانشینی.

سوالات تحقیق

- ۱- آیا میزان شهرنشینی در استانهای کشور با میزان اشتغال در فعالیتهای صنعتی و خدماتی رابطه و همبستگی دارد؟
- ۲- آیا بین میزان اشتغال در فعالیتهای کشاورزی و میزان روستانشینی در استانهای کشور همبستگی وجود دارد؟
- ۳- آیا رشد فعالیتهای صنعتی و خدماتی و فرصتهای شغلی ناشی از آن در تغییر الگوی توزیع جمعیت بین شهر و روستا در کشور موثر بوده است؟
- ۴- آیا میزان اشتغال در فعالیتهای کشاورزی در میزان روستانشینی موثر است؟

فرضیه ها

- در پاسخ به سوالات فوق و نایل شدن به اهداف تعیین شده فرضیه های زیر مطرح و مورد آزمون قرار می گیرند:
- ۱- بنظر می آید بین میزان اشتغال در فعالیتهای صنعتی و خدماتی و میزان شهرنشینی در استانهای کشور همبستگی مستقیم و زیادی وجود داشته باشد.
  - ۲- بنظر می رسد بین سهم اشتغال در فعالیتهای کشاورزی و میزان روستانشینی در استانهای کشور رابطه ای مستقیم و بالا وجود دارد.
  - ۳- چنین به نظر می رسد رشد صنعت و خدمات و فرصتهای شغلی ناشی از آن، در تغییر الگوی توزیع جمعیت بین شهر و روستا در کشور موثر بوده و به میزان شهرنشینی افزوده است.
  - ۴- به نظر می آید بین تغییر میزان اشتغال در فعالیتهای کشاورزی و میزان روستانشینی همبستگی مستقیم و بالایی وجود داشته و فعالیتهای کشاورزی با ایجاد فرصتهای شغلی به تثبیت جمعیت در روستاها کمک می نمایند.

متغیرهای تحقیق

میزان اشتغال در فعالیتهای عمده اقتصادی (کشاورزی، صنعت، خدمات) (متغیر مستقل و میزان شهرنشینی و روستانشینی از متغیرهای وابسته تحقیق محسوب می شوند).

نوع تحقیق

نوع تحقیق از نظر هدف کاربردی (عملی) بوده و نتایج آن می تواند مورد استفاده برنامه ریزان فضایی و طراحان آمایش سرزمین قرار گیرد. همچنین از نظر روش توصیفی - تحلیلی بوده و برای بیان وضع موجود روش توصیفی و جهت تحلیل روابط بین متغیرهای تحقیق از روش همبستگی استفاده شده است.

روش گردآوری اطلاعات

به منظور گردآوری اطلاعات فنون اسنادی و کتابخانه ای بکار گرفته شده و از اطلاعات و آمار و ارقام موجود در مرکز آمار ایران که طی سرشماریهای عمومی نقوس و مسکن جمع آوری شده و نیز از برخی منابع مکتوب موجود در کتابخانه ها استفاده به عمل آمده است.

ابزار تجزیه و تحلیل اطلاعات

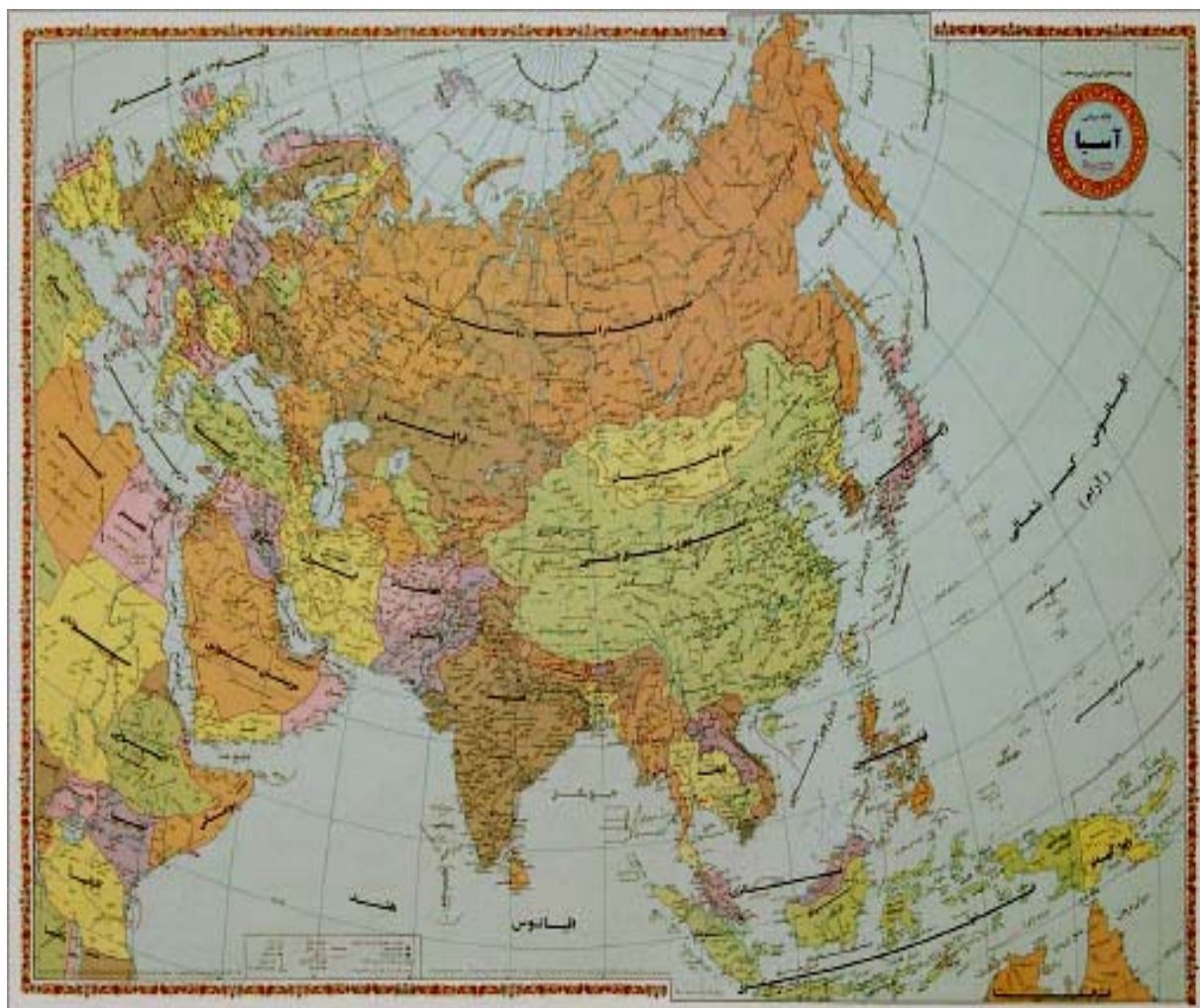
با کمک نرم افزار آماری SPSS نوع و میزان همبستگی بین متغیرهای تحقیق اندازه گیری و تعیین شده است.

خصوصیات جغرافیایی ایران

کشور ایران با قرارگیری بین $۲۵^{\circ}, ۳'$ و $۳۹^{\circ}, ۴۷'$ عرض شمالی از خط استوا در منطقه ای از کره زمین قرار دارد که از پرجمعیت ترین مناطق جهان محسوب می شود. بطوریکه حدود ۵۰ درصد جمعیت جهان بین مدارات ۲۰ تا ۴۰ درجه شمالی استقرار یافته اند (مهدوی، ۱۳۷۳: ۳۶).

از نظر طول جغرافیایی نیز در $۴۴^{\circ}, ۵'$ و $۶۳^{\circ}, ۱۸'$ طول شرقی از نصف النهار گرینویچ واقع شده و چنانچه فواصل بین طولهای از صفر تا ۶۰ درجه و از ۶۰ تا ۱۲۰ درجه و از ۱۲۰ تا ۱۸۰ درجه شرقی را نسبت به نصف النهار مبدا از نظر جغرافیایی به ترتیب خاور نزدیک، خاورمیانه و خاور دور بنامیم کشور ایران در خاور نزدیک قرار می گیرد. به همین دلیل به دریای مدیترانه که منشأ بارندگیهای ایران محسوب می شود نزدیک بوده و بر خلاف بیابان های آسیای مرکزی از شرایط اقلیمی ملایم تر و پرباران تری برخوردار است (بدیعی، ۱۳۶۲: ۱۲).

حدود جغرافیایی که مرزهای سیاسی ایران را مشخص می سازند عبارت اند از: خلیج فارس و دریای عمان در جنوب، کشورهای عراق و ایران در مغرب، دریای مازندران و جمهوریهای جنوبی استقلال یافته از شوروی سابق در شمال و کشورهای افغانستان و پاکستان در مشرق (رهنمایی، ۱۳۷۰: ۷ و ۸).

منبع: موسسه جغرافیایی و کارتوگرافی سحاب

شکل شماره ۱- موقعیت ایران در قاره آسیا

پیکره متنوع جغرافیایی ایران، شرایط محیطی متفاوتی را برای جذب و استقرار جمعیت و معاش انسان عرضه می‌کند. شناخت گوشه و زوایای خصوصیات ناشی از شرایط طبیعی و بررسی میدان و حوزه عملکرد اثرات آن در استقرار جمعیت و معیشت انسانی موجود در فلات ایران، راهنمای بس مهمی در ارزیابی بنیادی توانهای محیط طبیعی و اجتماعی و اقتصادی کشور است که نقش تعیین کننده ای در نحوه توزیع و پراکندگی جمعیت در این سرزمین داشته و دارد.

توزیع جمعیت بین شهر و روستا و تغییرات آن

توزیع جمعیت بین نقاط شهری و روستایی طی سرشماریهای ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵ نشان از این واقعیت دارد که پیوسته میزان شهرنشینی در حال افزایش و در مقابل میزان روستانشینی در حال کاهش است. بعلاوه الگوی پراکندگی جمعیت بین این نقاط حکایت از آن دارد که تا سال ۱۳۵۵ روستاها بیش از ۵۰ درصد جمعیت کشور را در خود جای می‌داده اند ولی از سرشماری ۱۳۶۵ به بعد این الگو تغییر نموده و جمعیت شهری از مرز ۵۰ درصد گذشته و سهم روستانشینی به زیر ۵۰ درصد رسیده است (جدول شماره ۱).

جدول شماره ۱ - میزان شهرنشینی و روستانشینی در ایران طی سالها ۸۵-۱۳۳۵

سال سرشماری	میزان شهرنشینی (درصد) ^۲	میزان روستانشینی (درصد) ^۲
۱۳۳۵	۳۱/۶	۶۸/۳
۱۳۴۵	۳۷/۹	۶۲/۰
۱۳۵۵	۴۷/۰	۵۲/۹
۱۳۶۵	۵۴/۲	۴۵/۷
۱۳۷۵	۶۱/۳	۳۸/۶
۱۳۸۵	۶۸/۴	۳۱/۵

۱- منبع: مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵.

۲- استخراج و محاسبه از نگارنده

الگوی توزیع جمعیت بین نقاط شهری و تغییرات آن حاصل عواملی نظیر مهاجرت از روستا به شهر، پیوستن آبادیهای همجوار به شهر مجاور، ادغام دو یا چند آبادی و تبدیل آنها به شهر، افزایش جمعیت روستاهای بزرگ و مرکزی به علت جذب جمعیت از روستاهای کوچکتر ناحیه و تبدیل آنها به نقاط شهری است. بنابراین تنها مهاجرت عامل رشد میزان شهرنشینی نیست بلکه افزایش تعداد شهرها نیز یکی از عوامل مهم به شمار می‌آید بطوریکه تعداد شهرها از ۱۹۹ شهر در سال ۱۳۳۵ به ۱۰۱۶ شهر در سال ۱۳۸۵ رسیده است.

تفاوت استانها از نظر میزان شهرنشینی و روستانشینی

الف) تفاوت میزان شهرنشینی

میزان شهرنشینی بین استانهای کشور متفاوت است. در حالیکه این میزان در کل کشور در سال ۱۳۸۵ برابر ۶۸/۴ درصد می‌باشد. استانهای قم و تهران به ترتیب با ۹۳/۸ و ۹۱/۳۵ درصد در بالاترین سطح از نظر شهرنشینی قرار دارند

و در مقابل استانهای هرمزگان و کهگیلویه و بویر احمد به ترتیب با ۴۷/۱ و ۴۷/۶ درصد کمترین میزان شهرنشینی را دارند. بطور کلی در استانهای خراسان شمالی، سیستان و بلوچستان، کهگیلویه و بویراحمد، گلستان و هرمزگان میزان شهرنشینی از ۵۰ درصد کمتر و در بقیه استانها از ۵۰ درصد بیشتر است (جدول شماره ۲).

ب) تفاوت میزان روستانشینی

با توجه به تفاوتی که بین استانها از لحاظ میزان شهرنشینی وجود دارد. می توان انتظار داشت که میزان روستانشینی نیز متفاوت باشد. استانهای قم و تهران کمترین میزان (۶/۱۲، ۸/۶۵ درصد) و استانهای هرمزگان و کهگیلویه و بویر احمد به ترتیب با ۵۲/۸۹ و ۵۲/۳۶ درصد بیشترین میزان روستانشینی را دارند. همچنین در استانهای خراسان شمالی، سیستان و بلوچستان، کهگیلویه و بویراحمد، گلستان و هرمزگان میزان روستانشینی از ۵۰ درصد بیشتر و در سایر استانها از ۵۰ درصد کمتر است (جدول شماره ۲).

جدول شماره ۲ - میزان شهرنشینی و روستانشینی به تفکیک استان ۱۳۸۵

نام استان	میزان شهرنشینی (درصد) ^۱	میزان روستانشینی (درصد) ^۲
کل کشور	۶۸/۴۶	۳۱/۵۴
آذربایجان شرقی	۶۶/۶۷	۳۳/۳۳
آذربایجان غربی	۶۰/۰۳	۳۹/۹۷
اردبیل	۵۸/۴۰	۴۱/۶۰
اصفهان	۸۳/۳۲	۱۶/۶۸
ایلام	۶۰/۶۹	۳۹/۳۱
بوشهر	۶۵/۱۶	۳۴/۸۴
تهران	۹۱/۳۵	۸/۶۵
چهارمحال بختیاری	۵۱/۵۶	۴۸/۴۴
خراسان جنوبی	۵۱/۳۳	۴۸/۶۷
خراسان رضوی	۶۸/۱۵	۳۱/۸۵
خراسان شمالی	۴۸/۳۶	۵۱/۶۴
خوزستان	۶۷/۲۲	۳۲/۷۸
زنجان	۵۷/۹۹	۴۲/۰۱
سمنان	۷۴/۷۰	۲۵/۳
سیستان و بلوچستان	۴۹/۶۰	۵۰/۴
فارس	۶۱/۱۷	۳۸/۸۳
قزوین	۶۸/۰۵	۳۱/۹۵
قم	۹۳/۸۸	۶/۱۲
کردستان	۵۹/۴۹	۴۰/۵۱
کرمان	۵۸/۵۳	۴۱/۴۷
کرمانشاه	۶۶/۷۹	۳۳/۲۱

۵۲/۳۶	۴۷/۶۴	کهگیلویه و بویر احمد
۵۰/۸۳	۴۹/۱۷	گلستان
۴۶/۱۲	۵۳/۸۸	گیلان
۴۰/۵۷	۵۹/۴۳	لرستان
۴۶/۸۲	۵۳/۱۸	مازندران
۳۰/۹۴	۶۹/۰۶	مرکزی
۵۲/۸۹	۴۷/۱۱	هرمزگان
۴۲/۴۲	۵۷/۵۸	همدان
۳۰/۲۹	۷۹/۷۱	یزد

۱- مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵، جدول ۲۲، صفحه ۴۱.

۲- محاسبه از نگارنده

منبع: www.Iranianmail.com

شکل شماره ۲- نقشه تقسیمات کشوری ایران

نقش فعالیت های اقتصادی در توزیع جمعیت بین شهر و روستا

چنانکه در جدول شماره ۲ مشاهده می شود بین استانهای کشور از نظر میزان شهرنشینی و میزان روستانشینی

تفاوتهایی وجد دارد.

یکی از مهمترین عواملی که چنین تفاوتی را موجب می گردد در فعالیتهای اقتصادی است و انتظار می رود در استانهایی که میزان شهرنشینی بالاست، سهم فعالیتهای صنعتی و خدماتی نیز در اشتغال بالاتر باشد و بالعکس در استانهایی که کشاورزی نقش مهمتری در اشتغال دارد میزان روستانشینی بیشتر باشد.

به منظور بررسی این موضوع، میزان همبستگی بین متغیرهای مذکور محاسبه شده و نتایج این محاسبات حاکی از آن است که ضریب همبستگی بین میزان شهرنشینی و میزان اشتغال در صنعت ۰/۴۱۸ و بین میزان شهرنشینی با میزان اشتغال در خدمات ۰/۴۸۳ و نیز ضریب همبستگی بین میزان روستانشینی و اشتغال در کشاورزی ۰/۶۴ می باشد.

مقدار ضریب های همبستگی نشان می دهند که بین میزان شهرنشینی در استانها و میزان اشتغال در فعالیتهای صنعتی و خدماتی همبستگی مستقیم ولی نسبتاً ضعیفی وجود دارد و می توان نتیجه گرفت فعالیتهای صنعتی و خدماتی نقش زیادی در تفاوت استانها از لحاظ میزان شهرنشینی ندارند. اما بین میزان اشتغال در کشاورزی و روستانشینی همبستگی مستقیم و نسبتاً زیاد وجود دارد و می توان چنین برداشت کرد که فعالیتهای کشاورزی با اشتغالاتی که در نواحی روستایی ایجاد می کنند بر حفظ جمعیت در روستاها تأثیر داشته و موجب تفاوت استانها از نظر میزان روستانشینی می شوند (جدول ۳ میزان اشتغال را در هر یک از فعالیتهای اقتصادی به تفکیک استان نشان می دهد).

تأثیر فعالیتهای اقتصادی در تغییر الگوی توزیع جمعیت بین شهر و روستا

تغییرات میزان شهرنشینی و میزان روستانشینی طی دوره ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵ نشان از این دارد که بتدریج بر میزان شهرنشینی افزوده شده و از میزان روستانشینی کاسته شده است (جداول شماره ۵ و ۴).

تغییرات میزان اشتغال در فعالیتهای صنعتی و خدماتی نیز در دوره مذکور تقریباً چنین روندی را نشان می دهد . لذا بنظر می آید بین شهرنشینی و اشتغال در فعالیتهای صنعتی و خدماتی رابطه ای مستقیم وجود داشته باشد و فعالیتهای کشاورزی را نیز به تثبیت بخشی از جمعیت در روستا کمک کرده است. در ادامه به تجزیه و تحلیل این تأثیرات خواهیم پرداخت.

الف) نقش فعالیتهای صنعتی در تغییر الگوی توزیع جمعیت بین شهر و روستا طی دوره ۱۳۳۵-۱۳۸۵

میزان شهرنشینی کشور از ۳۱/۶ درصد به ۶۸/۴ درصد و میزان اشتغال در فعالیتهای صنعتی از ۲۰ به ۳۱/۷۱ درصد رسیده است و اگرچه طی دهه ۱۳۵۵ تا ۱۳۶۵ میزان اشتغال کاهش نشان می دهد ولی روند کلی افزایشی است (جدول شماره ۴).

از آنجائیکه صنایع بخصوص صنایع بزرگ عمدتاً در حوزه های شهری مستقر هستند و فعالیتهای صنعتی بیشتر ماهیتی شهری دارند. لذا، می توان انتظار داشت ایجاد صنایع در نقاط شهری و رشد اشتغالات صنعتی در جذب جمعیت از نقاط روستایی به نقاط شهری نقش داشته و موجب افزایش میزان شهرنشینی شده است.

مقدار ضریب همبستگی بین دو متغیر فوق طی دوره مذکور برابر ۰/۶۱۶ محاسبه شده است که می توان نتیجه گرفت نوع همبستگی مستقیم و نسبتاً زیاد است و باید قبول کرد میزان اشتغال در بخش صنعت بی تأثیر در افزایش شهرنشینی نبوده و تأثیری مثبت داشته است .

ب) نقش فعالیتهای خدماتی در تغییر الگوی توزیع جمعیت بین شهر و روستا

فعالیت‌های خدماتی نیز مانند صنعت یکی از اشتغالات مهم شهری محسوب می شوند و حتی بیش از صنعت، جمعیت فعال را به سوی خود جلب می نمایند. فرصتهای شغلی در بخش خدمات و استقرار آنها در شهرها، بخش بزرگی از جمعیت روستایی را به شهرها جذب نموده است، بخصوص اینکه بسیاری از فعالیتهای خدماتی نیاز به مهارت خاصی ندارند و مهاجرین روستایی به آسانی می توانند با مهاجرت به شهرها در این اشتغالات مشغول گردند. به همین دلیل مقدار ضریب همبستگی بین میزان اشتغال در بخش خدمات و میزان شهرنشینی طی سالهای ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵ برابر ۰/۹۷۸ است که حکایت از تأثیر مستقیم و زیاد خدمات در شهرنشینی دارد و با افزایش اشتغال در فعالیتهای خدماتی، شهرنشینی نیز افزوده شده است.

ج) نقش فعالیتهای کشاورزی در تثبیت جمعیت روستایی

فعالیت‌های کشاورزی بخصوص در کشورهای در حال توسعه بر اساس ماهیت خویش فعالیت روستایی محسوب می گردند. بطوریکه در تعریف روستا یکی از مهمترین ویژگی نواحی روستایی را وجود این نوع فعالیت ذکر می کنند و کشاورزی را مهمترین فعالیت در اقتصاد روستایی می دانند. بنابراین، انتظار می رود فرصتهای شغلی حاصل از فعالیت کشاورزی در نگهداشت جمعیت در روستاها در دوره مورد مطالعه موثر بوده و رابطه ای مستقیم بین آن دو وجود داشته باشد. با محاسبه ضریب همبستگی بین میزان اشتغال در کشاورزی و میزان روستانشینی چنین نظری تأیید شده و مقدار ضریب همبستگی برابر ۰/۹۸۱ به دست آمده است و این نشان می دهد اشتغالات کشاورزی نقش مهمی در تثبیت جمعیت در روستاها دارند (جدول شماره ۵ تغییرات میزان روستانشینی و میزان اشتغالات کشاورزی را طی دوره ۸۵-۱۳۳۵ نشان می دهد).

ضمناً وابستگی مذکور گویای این واقعیت است که کشاورزی در ایران هنوز وابستگی زیادی به نیروی انسانی ساکن در روستا داشته و با صنعتی شدن فاصله دارد و در صورت رکود در فعالیتهای کشاورزی مهاجرت از روستا به شهر شدت یافته و میزان روستانشینی کاهش یابد.

جدول شماره ۳- میزان اشتغال در سه بخش عمده فعالیتهای اقتصادی به تفکیک استان - ۱۳۸۵

نام استان	میزان اشتغال در صنعت (درصد)	میزان اشتغال در خدمات (درصد)	میزان اشتغال در کشاورزی (درصد)
آذربایجان شرقی	۴۱	۲۹/۷	۲۹/۲
آذربایجان غربی	۲۱	۳۵/۶	۴۳/۴
اردبیل	۲۱/۲	۳۶/۱	۴۲/۷
اصفهان	۴۵/۲	۴۲/۰	۱۲/۸
ایلام	۱۷	۴۲/۶	۴۰/۴
بوشهر	۲۵/۸	۵۹/۶	۱۴/۷
تهران	۳۳/۲	۶۲/۹	۳/۹

۲۳/۶	۳۵	۴۱/۴	چهارمحال و بختیاری
۴۰/۸	۳۰/۴	۲۸/۸	خراسان جنوبی
۲۸/۹	۴۲/۲	۲۸/۹	خراسان رضوی
۴۲/۵	۲۹/۴	۲۸/۱	خراسان شمالی
۲۰/۵	۴۹/۵	۲۹/۷	خوزستان
۴۱/۵	۲۸	۳۰/۵	زنجان
۲۳/۸	۴۷/۱	۲۹/۱	سمنان
۱۴/۹	۳۵/۹	۴۹/۲	سیستان و بلوچستان
۲۵/۶	۴۵/۹	۲۸/۵	فارس
۳۳/۷	۳۶	۳۰/۲	قزوین
۸/۱	۴۷/۴	۴۴/۵	قم
۳۵/۹	۴۰/۱	۲۳/۸	کردستان
۳۵	۳۶/۸	۲۸/۲	کرمان
۳۷/۵	۴۳/۲	۱۹/۲	کرمانشاه
۳۷	۴۰/۲	۲۲/۷	کهگیلویه و بویراحمد
۳۹	۳۵/۹	۲۵/۱	گلستان
۴۴/۴	۳۷/۹	۱۷/۷	گیلان
۲۸/۵	۳۶/۶	۲۴/۹	لرستان
۳۶/۷	۳۹/۴	۲۳/۹	مازندران
۲۹/۲	۳۶/۶	۳۴/۱	مرکزی
۱۸/۶	۵۳	۲۸/۴	هرمزگان
۳۷/۶	۳۵/۶	۲۶/۸	همدان
۱۰/۱	۴۰/۳	۴۳/۶	یزد
۱۸	۴۷/۹	۳۱/۷۱	کل کشور

مأخذ: مرکز آمار ایران، گزیده نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵

جدول شماره ۴- میزان شهرنشینی و سهم صنعت و خدمات در اشتغال (۱۳۳۵-۸۵)

سال سرشماری	میزان شهرنشینی (۱) (درصد)	سهم صنعت در اشتغال (درصد)	سهم خدمات در ۲ اشتغال (درصد)
۱۳۳۵	۳۱/۶	۲۰	۲۴
۱۳۴۵	۳۷/۹	۲۶/۵	۲۶
۱۳۵۵	۴۷/۰	۴۳/۲	۳۱/۸
۱۳۶۵	۵۴/۲	۲۵/۲۸	۴۲/۴۵
۱۳۷۰	۵۷	۲۷/۶۱	۴۳
۱۳۷۵	۶۱	۳۰/۷	۴۴/۵
۱۳۸۵	۶۸/۴	۳۱/۷۱	۴۷/۹

مأخذ: ۱- مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵

۲- (جوان، ۱۳۸۰، ص ۲۴).

جدول شماره ۵- میزان روستانشینی و سهم کشاورزی در اشتغال (۸۵-۱۳۳۵)

سال سرشماری	(۱) میزان روستانشینی (درصد)	(۲) سهم کشاورزی در اشتغال (درصد)
۱۳۳۵	۶۸/۳	۵۶/۷
۱۳۴۵	۶۲/۰	۴۵/۵
۱۳۵۵	۵۲/۹	۳۴
۱۳۶۵	۴۵/۷	۲۹
۱۳۷۰	۴۲/۹۸	۲۴
۱۳۷۵	۳۸/۶	۲۳/۰۴
۱۳۸۵	۳۱/۵	۱۸

مأخذ: ۱- مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵.

۲- (جوان، ۱۳۸۰، ص ۲۴).

آزمون فرضیات

فرضیه اول (بنظر می آید بین میزان اشتغال در فعالیتهای صنعتی و خدماتی و میزان شهرنشینی در استانهای کشور همبستگی مستقیم و زیادی وجود داشته باشد.

محاسبه ضریب همبستگی پیرسن که با استفاده از نرم افزار SPSS صورت گرفته است نشان می دهد اگرچه همبستگی مستقیم بین متغیرهای مذکور وجود دارد و از این لحاظ فرضیه تأیید می شود. ولی این همبستگی بر خلاف فرضیه فوق زیاد نیست و به نظر می رسد عوامل دیگری وجود دارند که با تأثیرگذاری بر میزان شهرنشینی از تأثیر میزان اشتغال در صنعت و خدمات می کاهند (جدول شماره ۶).

جدول شماره ۶- ضریب همبستگی و سطح معنی داری میزان شهرنشینی با میزان اشتغال در صنعت و خدمات در استانهای

کشور ۱۳۸۵

	ضریب همبستگی و سطح معنی داری	میزان اشتغال در صنعت	میزان اشتغال در خدمات
		درصد	درصد
میزان شهرنشینی (درصد)	ضریب همبستگی	۰,۴۱۸	۰,۴۸۳
	سطح معنی داری	۰,۰۲۱	۰,۰۰۷

منبع: محاسبه از نگارنده با استفاده از نرم افزار SPSS

فرضیه دوم (بنظر می رسد بین سهم اشتغال در فعالیتهای کشاورزی و میزان روستانشینی در استانهای کشور رابطه ای مستقیم و بالا وجود دارد.

وجود میزان همبستگی برابر ۰/۶۴۶ حاکی از همبستگی مستقیم و نسبتاً بالا بین دو متغیر بود. و فرضیه دوم تأیید می گردد (جدول ۷).

جدول شماره ۷- ضریب همبستگی و سطح معنی داری میزان روستانشینی با میزان اشتغال در کشاورزی

		میزان اشتغال در بخش کشاورزی
		درصد
میزان روستانشینی	ضریب همبستگی	۰,۶۴۶
	سطح معنی داری	.۰۰۰
درصد		

منبع: محاسبه از نگارنده با استفاده از نرم افزار SPSS

فرضیه سوم) چنین بنظر می آید، رشد صنعت و خدمات و فرصتهای شغلی ناشی از آن در تغییر الگوی توزیع جمعیت بین شهر و روستا در کشور موثر بوده و بر میزان شهرنشینی افزوده است.

با توجه به اینکه ضریب همبستگی بین تغییرات میزان شهرنشینی و میزان اشتغال در صنعت و خدمات به ترتیب برابر ۰/۶۱۶ و ۰/۹۷۸ می باشد. بنابراین فرضیه سوم تأیید می گردد یعنی رابطه ای مستقیم و زیاد بین متغیر میزان شهرنشینی با دو متغیر دیگر وجود دارد (جدول ۸).

اما چون سطح معنی داری بین میزان شهرنشینی و میزان اشتغال در صنعت بزرگتر از ۰/۰۵ است .

$$(sig = ۰/۱۴ > ۰/۰۵)$$

فرضیه H_1 رد و فرضیه H_0 تأیید می شود . به عبارت دیگر همبستگی مذکور قابل تعمیم نیست و نمی توان انتظار داشت در آینده نیز این رابطه با چنین ضریبی وجود داشته باشد . به عبارت دیگر رابطه خطی بین دو متغیر وجود ندارد. (جدول ۸)

لیکن، سطح معنی داری بین میزان شهرنشینی و میزان اشتغال در خدمات برابر صفر و کوچکتر از ۰/۰۵ می باشد.

$$(sig = ۰ < ۰/۰۵)$$

بنابراین همبستگی بین دو متغیر معنی دار بوده و رابطه ای خطی وجود دارد و نتایج حاصله قابل تعمیم می باشد

(جدول ۸)

جدول شماره ۸- ضریب همبستگی و سطح معنی داری بین تغییرات میزان شهرنشینی با تغییرات میزان اشتغال

در بخشهای صنعت و خدمات در کشور طی دوره ۱۳۳۵-۱۳۸۵

		تغییرات میزان اشتغال در	تغییرات میزان اشتغال در خدمات
		صنعت	
تغییرات میزان شهرنشینی	ضریب همبستگی	۰,۶۱۶	۰,۹۷۸
	سطح معنی داری	۰,۱۴۱	.۰۰۰

منبع: محاسبه از نگارنده با استفاده از نرم افزار SPSS

فرضیه ۴) به نظر می آید بین تغییر میزان اشتغال در فعالیتهای کشاورزی و میزان روستانشینی همبستگی مستقیم و بالایی وجود داشته باشد و فعالیتهای کشاورزی با ایجاد فرصتهای شغلی به تثبیت جمعیت در روستاها کمک می نمایند.

مقدار ضریب همبستگی بین دو متغیر فوق ۰/۹۸۱ است که مقدار بالایی است و نشان دهنده وابستگی جمعیت روستایی به کشاورزی و بالعکس می باشد. بدین ترتیب فرضیه چهارم مورد تأیید قرار می گیرد.

در اینجا نیز سطح معنی داری برابر صفر و کمتر از ۰/۰۵ است. ($sig = 0 < 0/05$) بنابراین فرضیه H_1 رد و فرضیه H_0 تأیید می شود. و این بدان معناست که علاوه بر وجود همبستگی زیاد و مستقیم بین این دو متغیر، رابطه خطی و نتیجه قابل تعمیم است. و می توان با تغییر در میزان اشتغال در فعالیتهای کشاورزی، تغییرات میزان روستانشینی را پیش بینی نمود. (جدول ۹)

البته عکس رابطه فوق نیز صادق است. زیرا در صورت وجود جاذبه های شهری و مهاجرت روستائیان به شهرها و رهاکردن فعالیتهای کشاورزی توسط آنان، از میزان اشتغال در فعالیتهای کشاورزی نیز کاسته می شود

جدول شماره ۹- ضریب همبستگی و سطح معنی داری بین تغییرات میزان روستانشینی و میزان اشتغال در بخش کشاورزی در کشور طی

دوره ۱۳۳۵-۱۳۸۵

		تغییرات میزان اشتغال در بخش کشاورزی
تغییرات میزان روستانشینی	ضریب همبستگی	۰,۹۸۱
	سطح معنی داری	.000

منبع: محاسبه از نگارنده با استفاده از نرم افزار SPSS

نتیجه گیری

پراکندگی جغرافیایی جمعیت که یکی از جنبه های آن توزیع جمعیت بین شهر و روستاست، تابع عواملی است، که نوع فعالیت اقتصادی یکی از این عواملی به شمار می آید. از بررسی و تحلیل تأثیر این عوامل بر توزیع جمعیت بین شهر و روستا، نتایج ذیل حاصل شده است:

الف) فعالیت های صنعتی و خدماتی به عنوان فعالیتی شهری در تمرکز جمعیت در شهرها نقش دارند، اما نظر به اینکه عوامل بسیاری نیز وجود دارند که موجب افزایش جمعیت شهری می شوند همبستگی بین میزان شهرنشینی با میزان اشتغال در صنعت و خدمات زیاد نیست.

لذا باید با تحقیقات مشابه عوامل دیگر نیز شناسایی شده و میزان تأثیر آنها بر شهرنشینی مورد بررسی قرار گیرد.

ب) تغییرات میزان شهرنشینی در دوره مورد مطالعه (۱۳۳۵-۱۳۸۵) حکایت از آن دارد که این تغییرات تا حدود زیادی تابع میزان اشتغال در بخش های صنعت و خدمات می باشد.

ج) وجود فعالیتهای کشاورزی می تواند نقش مهمی در تثبیت جمعیت روستایی ایفا نماید، و چنانچه اینگونه فعالیتهای مورد توجه و حمایت قرار گیرند و بتوانند از نظر میزان درآمد با مشاغل صنعتی و خدماتی رقابت کنند. قادر خواهند بود جمعیت روستایی را در روستاها حفظ نمایند. تا بدین ترتیب از یک طرف نیازهای رو به افزایش جمعیت کشور را پاسخگو باشند و از طرف دیگر با کاهش مهاجرت از روستا به شهر از مشکلات تراکم بیش از اندازه در نواحی شهری جلوگیری به عمل آورند.

د) وجود همبستگی زیاد بین میزان روستانشینی و میزان اشتغال در بخش کشاورزی گویای این واقعیت هست که در کشور ما هنوز فعالیتهای کشاورزی وابستگی زیادی به نیروی انسانی داشته و با کشاورزی صنعتی فاصله دارد.

منابع

۱. بدیعی، ربیع (۱۳۶۲): جغرافیای مفصل ایران، (جلد ۱ و ۲) - انتشارات اقبال .
  ۲. جوان، جعفر (۱۳۸۰): جغرافیای جمعیت ایران - جهاد دانشگاهی مشهد .
  ۳. جهانفر، محمد (۱۳۸۹): ویژگیهای جمعیت شناسی ایران - دانشگاه پیام نور.
  ۴. رهنمایی، محمد تقی (۱۳۷۰): توانهای محیطی ایران- مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری وزارت مسکن و شهرسازی.
  ۵. فرید، یدالله (۱۳۷۹): شناخت شناسی و مبانی جغرافیای انسانی - دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر .
  ۶. مرکز آمار ایران (۱۳۸۶): گزیده نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵ - دفتر انتشارات و اطلاع رسانی.
  ۷. مهدوی، مسعود (۱۳۷۳): اصول و مبانی جغرافیای جمعیت - انتشارات قومس.
8. www.sci.org.ir (سایت مرکز آمار ایران)
  9. www.sahabmap.com (موسسه جغرافیایی و کارتوگرافی سحاب)
  10. www.Irnanianmail.com

